

การเมืองของวิถีชีวิตชาวนาไทย: การต่อรองเชิงอำนาจในสังคมร่วมสมัย

The Politics of Thai Farmers' Ways of Life: Power Negotiation in Contemporary Society

สุทธิพันธ์ อริญญาวาส

Sutthiphan Arunyawat

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ร้อยเอ็ด

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Roi Et Buddhist College

E-mail: stp648@hotmail.com

Received: 21 January 2026; Revised: 11 March 2026; Accepted: 11 March 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชาวนาไทยภายใต้บริบทสังคมร่วมสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากโลกาภิวัตน์และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งแทรกซึมเข้าสู่วิถีชีวิตของชาวนาในทุกระดับ ตั้งแต่ปัจเจก ครอบครัว จนถึงชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจกลไกการต่อรองเชิงอำนาจของชาวนา ผ่านพฤติกรรม วิถีปฏิบัติ และการดำเนินชีวิตประจำวันทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ ประกอบด้วย แนวคิด “อาวุธของผู้อ่อนแอ” ของ James C. Scott ซึ่งอธิบายว่าผู้ที่อยู่ในสถานะด้อยอำนาจไม่ได้ยอมจำนนต่อโครงสร้างอำนาจโดยสิ้นเชิง แต่ใช้วิธีการต่อต้านแบบแฝงเร้นและอ้อมค้อม เช่น การบิดเบือนกฎระเบียบ ความเฉื่อยช้า การบ่นหรือนินทา รวมถึงการสร้างวาทกรรมที่สวนกระแส เพื่อรักษาพื้นที่และผลประโยชน์ของตนในสังคม นอกจากนี้ยังใช้แนวคิด “สังคมหลังชาวนา” ของสมชัย ภัทรธนานันท์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าความเป็นชาวนาในปัจจุบันไม่ได้มีลักษณะตายตัวเหมือนในอดีต แต่มีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งด้านอาชีพ อัตลักษณ์ และบทบาททางสังคม โดยชาวนาสมัยใหม่จำนวนมากทำหน้าที่หลายบทบาท เช่น เป็นทั้งผู้ผลิตทางการเกษตร แรงงานในเมือง และผู้ประกอบการท้องถิ่น พร้อมทั้งสร้างเครือข่ายทางสังคมใหม่เพื่อใช้ต่อรองกับอำนาจรัฐและตลาด

บทความเสนอว่า ชาวนาไทยในปัจจุบันไม่ควรถูกมองเพียงในฐานะผู้ถูกระงับจากระบบเศรษฐกิจและการเมืองเท่านั้น แต่เป็น “ผู้กระทำการทางสังคม” ที่มีความสามารถในการปรับตัวและมีบทบาทเชิงรุกในการตอบสนอง ต่อรอง และแปรเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจในระดับต่าง ๆ ผ่านวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ การใช้ทุนวัฒนธรรมสร้างความชอบธรรม หรือการเคลื่อนไหวเชิงสัญลักษณ์ในสื่อสาธารณะ ดังนั้น วิถีชีวิตของชาวนาในสังคมร่วมสมัยจึงสามารถมองได้ว่าเป็น “การเมืองของวิถีชีวิต” ที่แฝงอยู่ในกิจวัตรประจำวัน ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับโลก

คำสำคัญ: การเมืองของวิถีชีวิต, ชาวนาไทย, การต่อรองเชิงอำนาจ, สังคมร่วมสมัย, สังคมหลังชาวนา

Abstract

This academic article aims to examine the transformation of Thai farmers within the context of contemporary society influenced by globalization and the capitalist economic system, which has permeated every dimension of farmers' lives—from the individual and family levels to the community level. The objective is to understand the mechanisms of power negotiation employed by farmers through their behaviors, practices, and everyday ways of life, both in concrete and abstract forms. The analytical framework applied in this study includes the concept of “Weapons of the Weak” proposed by James C. Scott. This concept explains that individuals in subordinate positions do not completely submit to power structures; instead, they employ subtle and indirect forms of resistance, such as bending rules, deliberate slowness, complaining or gossiping, and producing counter-discourses in order to preserve their space and interests in society. In addition, the study adopts the concept of the “Post-Peasant Society” proposed by Somchai Phatharathananun, which suggests that the identity of being a “peasant” is no longer fixed as it was in the past. Instead, it has become increasingly diverse in terms of occupation, identity, and social roles. Many contemporary farmers perform multiple roles, such as agricultural producers, urban laborers, and local entrepreneurs, while also building new social networks to negotiate with state and market power structures.

The article argues that Thai farmers in the present context should not be viewed merely as passive victims of economic and political systems. Rather, they should be recognized as “social actors” who possess agency, adaptability, and proactive roles in responding to, negotiating with, and even transforming power structures at various levels through their economic, social, and cultural ways of life. This includes the creation of new identities, the use of cultural capital to construct legitimacy, and symbolic movements within public media. Therefore, the way of life of farmers in contemporary society can be understood as a form of “lifestyle politics” embedded in everyday practices amid ongoing transformations in social, economic, and cultural structures at both local and global levels.

Keywords: Politics of Everyday Life, Thai Peasants, Power Negotiation, Contemporary Society, Post-Peasant Society

บทนำ

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยได้ประสบกับกระแสการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในหลากหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งได้ส่งผลโดยตรงและโดยอ้อมต่อวิถีชีวิตของผู้คนใน

ภาคชนบท โดยเฉพาะ "ชาวนา" ในฐานะกลุ่มประชากรสำคัญที่มีบทบาทเป็นฐานการผลิตอาหารหลักของประเทศมาอย่างยาวนาน จากเดิมที่ชาวนาไทยดำรงชีวิตอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง (subsistence economy) มีความสัมพันธ์กับที่ดิน วัฒนธรรมท้องถิ่น และเครือญาติอย่างแน่นแฟ้น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์ได้รุกคืบเข้าสู่ทุกระดับของชุมชนเกษตรกรรม ทำให้ชาวนาต้องเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การเปลี่ยนผ่านจาก "ชาวนาแบบดั้งเดิม" ไปสู่ "ชาวนาในระบบทุนนิยม" ไม่เพียงแต่สะท้อนผ่านรูปแบบการผลิตที่เปลี่ยนไปเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างในบทบาททางเศรษฐกิจ สถานะทางสังคม อัตลักษณ์ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ชาวนามีต่อรัฐ ตลาด และกลไกสมัยใหม่อื่น ๆ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดทั้งโอกาสและข้อจำกัดที่ซับซ้อน เช่น การเข้าถึงทรัพยากร การจัดการหนี้สิน ความมั่นคงทางอาหาร และสิทธิในที่ดินทำกิน ชาวนาไม่ได้เป็นเพียงผู้ถูกกระทำในกระแสการพัฒนาเท่านั้น หากยังแสดงบทบาทเชิงรุกในการตอบสนอง ปรับตัว และต่อรองกับโครงสร้างอำนาจที่เข้ามาครอบงำวิถีชีวิตของตน

บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ปรากฏการณ์ "การต่อรองเชิงอำนาจของชาวนาไทยผ่านวิถีชีวิตประจำวัน" โดยมีสมมติฐานว่า วิถีชีวิตของชาวนาเป็นพื้นที่ทางการเมืองรูปแบบหนึ่งที่แฝงเร้นกลยุทธ์ในการต่อต้าน อ้อมค้อม ปรับตัว และสร้างอัตลักษณ์ใหม่ ซึ่งไม่อาจเข้าใจได้หากปราศจากการพิจารณาในระดับจุลภาค (micro-politics) และในบริบทของชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจเชิงลึก บทความนี้ใช้กรอบแนวคิดหลักสองประการ ได้แก่ (1) แนวคิดเรื่อง "อาวุธของผู้อ่อนแอ" (Weapons of the Weak) ของ James C. Scott ซึ่งเน้นให้เห็นกลยุทธ์การต่อต้านแบบละเอียดอ่อนของผู้ด้อยอำนาจในสังคม เช่น การเฉื่อยชา การบ่น การบิดเบือนกฎเกณฑ์ และการสร้างวาทกรรมสวนกระแส ซึ่งเป็นการต่อรองเชิงอำนาจในระดับชีวิตประจำวัน และ (2) แนวคิด "สังคมหลังชาวนา" (Post-Peasant Society) ของสมชัย ภัทรธนานันท์ ที่เสนอว่าชาวนาไทยยุคใหม่มีใช้ชาวนาในความหมายดั้งเดิมอีกต่อไป หากแต่เป็นผู้ที่มีสถานะและอัตลักษณ์หลากหลาย พร้อมกับบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์ ด้วยแนวทางการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์และการสังเคราะห์ข้อมูลจากกรณีศึกษาในชุมชนต่าง ๆ บทความนี้จะชี้ให้เห็นถึงพลวัตของอำนาจ การปรับตัว และการสร้างพื้นที่ของชาวนาในสังคมร่วมสมัย ซึ่งมีได้เป็นเพียงเรื่องเศรษฐกิจหรือการพัฒนา แต่เป็นประเด็นทางการเมืองของชีวิตประจำวันที่สำคัญยิ่งในการทำทำความเข้าใจสังคมไทยยุคใหม่

อาวุธของผู้อ่อนแอ (Weapons of the Weak)

แนวคิด "อาวุธของผู้อ่อนแอ" (Weapons of the Weak) ที่ James C. Scott เสนอในงานวิจัยภาคสนามของเขาที่ประเทศมาเลเซียเมื่อปี ค.ศ. 1985 ได้กลายเป็นทฤษฎีสำคัญในสาขามานุษยวิทยาและรัฐศาสตร์ โดยเฉพาะในบริบทของการศึกษาการต่อต้านเชิงวัฒนธรรมของชนชั้นล่างหรือกลุ่มผู้ไร้อำนาจ แนวคิดนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่ออธิบายว่า แม้กลุ่มคนที่อยู่ในสถานะอ่อนแอในเชิงโครงสร้าง เช่น ชาวนา แรงงาน หรือประชาชนทั่วไป จะไม่มีอำนาจในการเผชิญหน้าอย่างเปิดเผยกับรัฐ นายทุน หรือชนชั้นนำ แต่ก็ยังสามารถ "ต่อรอง" หรือ "ต่อต้าน" ได้ผ่านวิธีการที่ไม่เปิดเผยและเป็นไปในชีวิตประจำวัน

(1) ลักษณะของ "อาวุธของผู้อ่อนแอ"

James C. Scott อธิบายว่าการต่อต้านในรูปแบบนี้ไม่ใช้การประท้วงที่เป็นทางการ ไม่ใช้การลุกฮือ ไม่ใช้การนัดหยุดงานอย่างเปิดเผย หากแต่เป็นการกระทำเล็กๆ น้อยๆ ที่ซ่อนเร้น ไม่ปรากฏในสายตาของผู้มีอำนาจ

อย่างชัดเจน เช่น การทำงานอย่างเฉื่อยชา, การสร้างลิมหรือทำงานผิดพลาด, การขโมยของเล็กน้อยจากนายจ้าง, การนิทาผู้มีอำนาจ, การไม่ปฏิบัติตามคำสั่งโดยตรงอย่างเจียบ ๆ

การกระทำเหล่านี้แม้ดูไม่รุนแรงหรือไม่มีพลังในเชิงโครงสร้าง แต่สะท้อนให้เห็นถึงการต่อรองเชิงอำนาจอย่างละเอียดอ่อนที่ฝังตัวอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน

(2) การต่อต้านที่ฝังตัวในวัฒนธรรม

James C. Scott มองว่าอาวุธของผู้อ่อนแอเป็นส่วนหนึ่งของ "การเมืองในชีวิตประจำวัน" (everyday politics) ซึ่งไม่ได้อยู่ในเวทีรัฐสภา หรือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แต่เกิดขึ้นในบ้าน ในทุ่งนา โรงงาน หรือพื้นที่ของการทำงาน เช่น การที่ชาวนาปล่อยให้ผลผลิตเสียหาย เพื่อไม่ให้เจ้าที่ดินเก็บเกี่ยวได้มาก หรือการที่แรงงานในโรงงานผลิตสินค้าไม่เต็มที่เพื่อตอบโต้ต่อความไม่เป็นธรรมของนายจ้าง สิ่งเหล่านี้เป็นการใช้พื้นที่และทรัพยากรเล็กน้อยที่ตนเองควบคุมได้เป็นเครื่องมือต่อรอง

(3) การต่อรองของชาวนาในชีวิตประจำวัน

ในบริบทของชาวนา โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ เช่น การพัฒนาเชิงพาณิชย์ การจัดสรรที่ดินที่ไม่เป็นธรรม หรือระบบเจ้าที่ดิน-ผู้เช่า ล้วนส่งผลต่อความเป็นอยู่ของชาวนา การที่ชาวนาไม่สามารถประท้วงหรือรวมกลุ่มเรียกร้องได้โดยตรง ทำให้พวกเขาใช้ "อาวุธของผู้อ่อนแอ" เช่น การร่วมมือกันล่าช้าในการส่งผลผลิต, การพุดเสียดสีเจ้าหน้าที่รัฐหรือนายทุน, การหลีกเลี่ยงภาษีหรือข้อบังคับของรัฐ, การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อป้องกันตนเองจากอำนาจภายนอก

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการใช้สติปัญญา สัมพันธภาพ และวัฒนธรรมในชุมชนเป็นเครื่องมือในการดำรงอยู่ภายใต้โครงสร้างที่ไม่เท่าเทียม

(4) ความสำคัญของแนวคิดในทางทฤษฎี

แนวคิด "อาวุธของผู้อ่อนแอ" ช่วยให้การศึกษาด้านรัฐศาสตร์และมานุษยวิทยาไม่มองข้ามพฤติกรรมเล็ก ๆ ที่ดูไม่มีความสำคัญในเชิงการเมือง เพราะการต่อต้านแบบนี้อาจเป็นพื้นฐานสำคัญของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระยะยาว อีกทั้งยังเปิดพื้นที่ในการมอง "อำนาจ" ว่าไม่ได้มีเฉพาะในรัฐหรือโครงสร้างใหญ่เท่านั้น แต่อำนาจและการต่อรองยังเกิดขึ้นในระดับจุลภาค เป็นการเมืองแบบฝังตัว (embedded politics) ที่ซับซ้อนและไมอาจวัดได้ด้วยเครื่องมือทางปริมาณเพียงอย่างเดียว

(5) การประยุกต์ใช้แนวคิดนี้ในบริบทอื่น

แนวคิดนี้สามารถนำไปใช้ศึกษาปรากฏการณ์ในหลายบริบท เช่น แรงงานหญิงในโรงงานอุตสาหกรรมที่ถูกกดขี่, นักเรียนที่ใช้วิธีการเฉื่อยชาเพื่อแสดงความไม่พอใจต่อระบบการศึกษา, ชาวบ้านที่ต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐอย่างเจียบ ๆ, ผู้ใช้โซเชียลมีเดียที่แสดงความไม่พอใจทางการเมืองผ่านการล้อเลียนหรือมีม (meme)

(6) ข้อสังเกตและข้อจำกัด

แม้ว่าแนวคิดนี้จะให้แง่มุมใหม่ในการเข้าใจการต่อต้าน แต่บางครั้งก็อาจถูกวิพากษ์ว่าเป็นการมองการกระทำที่ไม่ตั้งใจให้เป็น "ต่อต้าน" เกินไป หรือไม่สามารถแยกแยะได้ชัดเจนระหว่างพฤติกรรมที่เกิดจากข้อจำกัดกับพฤติกรรมที่เป็นเจตนาในการต่อสู้

แนวคิด "อาวุธของผู้อ่อนแอ" ของ James C. Scott ขยายความเข้าใจเรื่องอำนาจและการต่อต้านโดยไม่จำเป็นต้องมองผ่านการเคลื่อนไหวใหญ่หรือการประท้วงอย่างเปิดเผย แต่กลับมองเห็นพลังทางการเมืองในกิจวัตร

ประจำวันเล็ก ๆ ของผู้คนธรรมดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชาวนาหรือประชาชนในระบบอำนาจที่ไม่เท่าเทียม ซึ่งแนวคิดนี้ยังมีศักยภาพในการนำไปใช้วิเคราะห์สังคมไทยและบริบทอื่น ๆ ได้อย่างลึกซึ้งและหลากหลาย

สังคมหลังชาวนา (Post-Peasant Society)

แนวคิดเรื่อง “สังคมหลังชาวนา” (Post-Peasant Society) ที่ สมชัย ภัทรธนานันท์ (2555) เสนอเป็นกรอบแนวคิดร่วมสมัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจชนบทไทยที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต กล่าวคือ ไม่สามารถมอง “ชาวนา” ได้ในลักษณะดั้งเดิมที่เป็นเพียงผู้ผลิตข้าวหรือเกษตรกรที่ยึดถือที่ดินและการผลิตเพื่อยังชีพ (subsistence agriculture) อีกต่อไป แต่ชาวนาไทยได้กลายเป็นกลุ่มประชากรที่มีบทบาทและอัตลักษณ์ที่หลากหลายยิ่งขึ้น ภายใต้บริบทของโลกาภิวัตน์ ทุนนิยม และการเปลี่ยนแปลงของรัฐไทยสมัยใหม่ แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่า การมอง “ชาวนา” แบบเหมารวม (homogeneous) ว่าเป็นผู้ยากจน ลำหลัง และพึ่งพิงรัฐเพียงอย่างเดียว จึงไม่สามารถอธิบายชีวิตของคนในชนบทยุคใหม่ได้อีกต่อไป

แนวคิด “สังคมหลังชาวนา” ของสมชัย ภัทรธนานันท์ ช่วยเปิดพื้นที่ความเข้าใจใหม่ว่าชาวนาไทยในศตวรรษที่ 21 ไม่ได้เป็นเพียงแรงงานในภาคเกษตร แต่เป็นพลเมืองที่มีบทบาทหลากหลายทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม แนวคิดนี้ช่วยให้เรามองเห็นศักยภาพของชนบทในการสร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างมีอำนาจและยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

(1) ความหมายของ “สังคมหลังชาวนา”

“สังคมหลังชาวนา” (Post-Peasant Society) ไม่ได้หมายความว่า “ชาวนาได้หายไป” หากแต่หมายถึงว่า “ชาวนาในปัจจุบันไม่ได้เป็นแค่ชาวนาอีกต่อไป” คือพวกเขาอาจยังทำการเกษตร แต่ไม่ใช่เพียงอย่างเดียว อีกทั้งยังมีบทบาทหลากหลาย เช่น ผู้ประกอบการที่ใช้เทคโนโลยีและการตลาด, แรงงานรับจ้างในเมืองหรือต่างประเทศ, ข้าราชการหรือพนักงานรัฐ, เจ้าของกิจการท่องเที่ยวเชิงเกษตร, หรือ ผู้มีบทบาททางการเมืองระดับท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต.

(2) บริบทของการเปลี่ยนผ่าน

การเข้าสู่สังคมหลังชาวนาเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของการเปลี่ยนผ่านทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เช่น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทำให้ชนบทเชื่อมโยงกับเมืองมากขึ้น นโยบายของรัฐ เช่น โครงการรับจำนำข้าว โททอปหรือบัตรสวัสดิการ การศึกษาและสื่อสารมวลชน ทำให้ชาวนารุ่นใหม่มีการศึกษาสูงขึ้น การอพยพแรงงานส่งผลให้ชาวนามีรายได้หลากหลายจากการส่งเงินกลับบ้าน ทั้งหมดนี้ทำให้ “ชนบท” ไม่ได้แยกขาดจาก “เมือง” แต่เป็นพื้นที่ที่เคลื่อนที่ เปลี่ยนแปลง และต่อรองอยู่ตลอดเวลา

(3) อัตลักษณ์ที่หลากหลายของชาวนาในสังคมหลังชาวนา

ชาวนาในสังคมหลังชาวนาไม่ได้อยู่ภายใต้ระบบอำนาจอย่างสิ้นเชิง หากแต่มีพื้นที่ในการคิด พูด และต่อรอง โดยเฉพาะในยุคสื่อดิจิทัลและประชาธิปไตยที่เปิดกว้างขึ้น ชาวนาในสังคมหลังชาวนาไม่ได้มีอัตลักษณ์เดียว แต่มีความซับซ้อน เช่น เป็นเกษตรกรบางฤดูและเป็นแรงงานรับจ้างในเมืองอีกฤดูหนึ่ง, เป็นเจ้าของกิจการเล็กๆ ที่ต่อยอดจากทรัพยากรในครอบครัว เช่น การทำเกษตรอินทรีย์ การขายของออนไลน์, เป็นคนรุ่นใหม่ที่กลับบ้านมาทำเกษตรอย่างสร้างสรรค์ เช่น Young Smart Farmer, เป็นนักต่อรองทางการเมือง ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

(4) การต่อรองกับรัฐในรูปแบบใหม่

แนวคิดสังคมหลังชาวนาเปิดให้เห็นรูปแบบใหม่ของ “การเมืองภาคประชาชน” ที่ชาวนาไม่ใช่เพียงผู้เรียกร้องแบบตรงไปตรงมาเท่านั้น แต่ยังรู้เท่าทันเกมการเมืองและใช้อำนาจในการต่อรอง เช่น การรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายเกษตรกรเพื่อเจรจากับหน่วยงานรัฐ การใช้สื่อสาธารณะและโซเชียลมีเดียในการสร้างวาทกรรมของตนเอง การลงสมัครรับเลือกตั้งในระดับท้องถิ่นเพื่อบริหารทรัพยากรของชุมชน การขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชนในรูปแบบสหกรณ์ หรือธุรกิจเพื่อสังคม

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าชาวนาไม่ใช่ “ผู้ถูกกระทำ” อย่างเดียว แต่เป็น “ผู้กระทำ” และ “ผู้สร้าง” ในระบอบเศรษฐกิจและการเมือง

(5) ความสำคัญทางทฤษฎีและการวิจัย

แนวคิด “สังคมหลังชาวนา” เป็นกรอบวิเคราะห์ที่สำคัญในการศึกษาชนบทไทย เพราะช่วยให้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงที่ไม่ใช่แค่เศรษฐกิจ แต่รวมถึงวัฒนธรรม อัตลักษณ์ และความสัมพันธ์ทางอำนาจ เข้าใจความซับซ้อนของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม โดยไม่ตกอยู่ในกับดักของภาพชนบทแบบโรแมนติกหรือแบบล้าหลัง อีกทั้งยัง เชื่อมโยงกับแนวคิดอื่น ๆ เช่น “อาวุธของผู้อ่อนแอ” (Scott, 1985), “การเมืองในชีวิตประจำวัน”, “การต่อต้านเชิงวัฒนธรรม” ฯลฯ

วิถีชีวิตของชาวนาในสังคมร่วมสมัย

ชาวนาไทยในยุคปัจจุบันมีการปรับตัวเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ หลายคนหันมาทำเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรผสมผสานเพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตของตน นอกจากนี้ ชาวนายังมีการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับตลาดและรัฐ เช่น การจัดตั้งสหกรณ์หรือกลุ่มเกษตรกร การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สะท้อนถึงการต่อรองเชิงอำนาจของชาวนาในสังคมร่วมสมัย

แนวคิดเกี่ยวกับ “วิถีชีวิตของชาวนาในสังคมร่วมสมัย” เป็นประเด็นที่สะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในชนบทไทย ซึ่งมีการปรับตัวอย่างหลากหลายเพื่อรับมือกับแรงกดดันจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นกระแสโลกาภิวัตน์ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ความผันผวนของราคาผลผลิต หรือระบบนโยบายรัฐที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว วิถีชีวิตของชาวนาไทยจึงไม่ใช่ภาพของผู้ผลิตแบบดั้งเดิมที่ยึดติดอยู่กับไร่นาเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป หากแต่เป็นชีวิตที่ผสมผสานระหว่าง “เกษตรกรรมแบบใหม่” และ “การใช้กลยุทธ์ทางสังคม-เศรษฐกิจ” เพื่อเอาตัวรอดและสร้างศักยภาพใหม่ให้กับตนเองและชุมชน

1. การทำเกษตรกรรมแนวใหม่: ทางรอดและทางเลือก

ในสังคมร่วมสมัย ชาวนาไทยจำนวนมากได้หันมาปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจาก “เกษตรเชิงเดี่ยวเพื่อขาย” สู่ “เกษตรผสมผสาน” และ “เกษตรอินทรีย์” ซึ่งเป็นแนวทางที่ลดการพึ่งพาสารเคมีและตลาดกลาง เช่น เกษตรอินทรีย์มุ่งเน้นการผลิตที่ปลอดภัยต่อผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อม เกษตรผสมผสานเน้นการปลูกพืชหลายชนิด เลี้ยงสัตว์ และใช้ทรัพยากรในพื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด แนวทางเหล่านี้ไม่เพียงสร้างรายได้ที่มั่นคงขึ้น แต่ยังส่งเสริม “ความพอเพียง” และ “ความมั่นคงทางอาหาร”

การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตนี้ยังส่งผลต่อ “โลกทัศน์” ของชาวนา ที่มองตนเองในฐานะ “ผู้ประกอบการทางเกษตร” มากกว่าจะเป็นแรงงานในระบบทุนนิยมเกษตรแบบเดิม

2. การรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรอง

หนึ่งในกลยุทธ์สำคัญของชาวนาในสังคมร่วมสมัย คือ การรวมกลุ่มทางสังคมและเศรษฐกิจ เพื่อเสริมพลังในการต่อรองกับตลาดและรัฐ เช่น การตั้งสหกรณ์การเกษตรเพื่อควบคุมราคาสินค้าผลผลิต ลดต้นทุน และเพิ่มอำนาจในการซื้อขาย การรวมตัวในรูปแบบกลุ่มเกษตรกร หรือ เครือข่ายเกษตรทางเลือก การสร้างแบรนด์สินค้าเกษตรชุมชน และการขายตรงผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์

การรวมกลุ่มเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนบทบาทของชาวนา จากผู้ผลิตที่ถูกควบคุม มาเป็นผู้มีอำนาจต่อรองในระบบตลาด ซึ่งสะท้อนถึงการเข้าใจกลไกเศรษฐกิจอย่างลึกซึ้งและการใช้กลยุทธ์ทางสังคมเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตนเอง

3. การสร้างเครือข่ายและการเข้าถึงเทคโนโลยี

ชาวนาในยุคดิจิทัลเริ่มมีการเข้าถึงเทคโนโลยีสารสนเทศ และเครื่องมือออนไลน์มากขึ้น เช่น การเรียนรู้ผ่าน YouTube, Facebook หรือ TikTok เกี่ยวกับการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ หรือทำปุ๋ยอินทรีย์ การขายผลผลิตผ่าน e-commerce หรือแพลตฟอร์ม “เกษตรกรขายตรง” การใช้แอปพลิเคชันด้านการเกษตร เช่น Smart Farmer, ฟาร์มแม่นยำ (Precision Agriculture)

เทคโนโลยีเหล่านี้ทำให้ชาวนาสามารถลดต้นทุน เพิ่มผลผลิต และกระจายตลาดโดยไม่ต้องพึ่งพาคนกลาง ซึ่งถือเป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันอย่างชัดเจน

4. วิถีชีวิตที่หลากหลายและซ้อนทับกัน

ชาวนาในสังคมร่วมสมัยมักมีบทบาททางเศรษฐกิจมากกว่าหนึ่งบทบาทในเวลาเดียวกัน เช่น เป็นชาวนาในฤดูเพาะปลูก เป็นแรงงานรับจ้างในเมืองช่วงฤดูแล้ง เป็นผู้ประกอบการธุรกิจเล็ก ๆ ภายในชุมชน เป็นผู้นำกิจกรรมของกลุ่มเกษตรกร หรือร่วมกิจกรรมทางการเมืองท้องถิ่น

ลักษณะ “ชีวิตแบบซ้อนทับ” นี้ ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับชาวนาในแบบเดิมไม่เพียงพออีกต่อไป ชาวนาจึงเป็นทั้ง “ผู้ผลิต” “ผู้บริโภค” “ผู้ต่อรอง” และ “พลเมืองในประชาธิปไตย” ไปพร้อมกัน

5. การต่อรองเชิงอำนาจในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

การเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของชาวนาในปัจจุบันยังส่งผลให้เกิดรูปแบบการต่อรองเชิงอำนาจ ใหม่ ๆ เช่น การเข้าร่วมกับขบวนการเกษตรกร เพื่อเรียกร้องนโยบายหรือสวัสดิการจากรัฐ การเข้าไปมีส่วนร่วมในการเมืองท้องถิ่น เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนา เช่น งบประมาณด้านเกษตร น้ำหรือถนน การใช้โซเชียลมีเดียเป็นพื้นที่ในการแสดงความคิดเห็น สื่อสาร และเรียกร้องสิทธิ

สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวนาไม่ใช่เพียง “ผู้รับนโยบาย” แต่กลายเป็น “ผู้กำหนดทิศทาง” ทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเองอย่างมีพลัง

สรุปได้ว่า “วิถีชีวิตของชาวนาในสังคมร่วมสมัย” เป็นชีวิตที่เต็มไปด้วยการปรับตัว การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ และการต่อรองกับอำนาจในหลากหลายมิติ ชาวนาไม่ใช่เพียงภาพจำในอดีต หากแต่เป็น “ผู้กระทำ” และ “ผู้สร้างสรรค์” ที่ใช้กลยุทธ์ทั้งทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และสังคมในการดำรงอยู่และพัฒนาอย่างยั่งยืน

การต่อรองเชิงอำนาจของชาวนา

การต่อรองของชาวนาไทยในยุคปัจจุบันมีหลายรูปแบบ เช่น การเข้าร่วมในโครงการของรัฐเพื่อรับสิทธิประโยชน์ การใช้สื่อสังคมออนไลน์เพื่อเผยแพร่ข้อมูลและสร้างเครือข่าย หรือการเข้าร่วมในการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อเรียกร้องสิทธิของตน ตัวอย่างเช่น การที่ชาวนาในภาคอีสานรวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องราคาข้าวที่เป็นธรรม หรือการที่ชาวนาในภาคเหนือหันมาทำเกษตรอินทรีย์เพื่อหลีกเลี่ยงการพึ่งพาตลาดกลาง

การต่อรองเชิงอำนาจของชาวนาไทยในยุคปัจจุบันมิได้จำกัดอยู่เพียงการใช้ “เสียง” เพื่อเรียกร้องสิทธิเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนและมีพลวัตสูง ซึ่งสะท้อนถึงการเปลี่ยนสถานะของชาวนา จากผู้ถูกกำหนดนโยบาย กลายเป็น “ผู้กำหนดทิศทาง” ทางเศรษฐกิจ สังคม และแม้กระทั่งการเมืองในระดับฐานราก โดยการต่อรองเชิงอำนาจของชาวนาในสังคมร่วมสมัยสามารถแบ่งออกเป็นหลากหลายมิติ ดังนี้

1. การเข้าร่วมในโครงการของรัฐเพื่อผลักดันสิทธิประโยชน์

แม้ชาวนาหลายคนจะเป็นผู้รับนโยบาย แต่ในความเป็นจริงพวกเขาก็เลือก “เข้าร่วม” หรือ “ไม่เข้าร่วม” โครงการของรัฐด้วยเหตุผลและกลยุทธ์เฉพาะของตน เช่น การเลือกเข้าร่วมโครงการประกันรายได้เกษตรกร หรือโครงการประกันราคาข้าว ซึ่งมีผลต่อการวางแผนเพาะปลูก การเข้าร่วมโครงการ Smart Farmer เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ด้านเทคโนโลยีและการตลาด บางพื้นที่ใช้ “การไม่เข้าร่วม” เป็นการแสดงออกถึงการไม่ยอมรับนโยบายที่ไม่ตอบโจทย์ชุมชน

นี่คือการต่อรองแบบ “soft resistance” ที่สอดคล้องกับแนวคิด Weapons of the Weak ของ James C. Scott (1985) ซึ่งชาวนาใช้กลวิธีในชีวิตประจำวันในการรักษาผลประโยชน์ของตนเองโดยไม่จำเป็นต้องเผชิญหน้าอย่างเปิดเผย

2. การใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการต่อรองอำนาจ

การเติบโตของสื่อดิจิทัลและโซเชียลมีเดียได้เปิดพื้นที่ใหม่ให้กับชาวนาในการแสดงออก สื่อสาร และต่อรอง เช่น การสร้างเพจ Facebook หรือ ช่อง YouTube เพื่อเผยแพร่เทคนิคการเกษตรอินทรีย์ สร้างความรู้ และดึงดูดลูกค้า การใช้ TikTok หรือ Twitter เป็นเครื่องมือในการวิพากษ์นโยบายรัฐ หรือเรียกร้องความเป็นธรรม เช่น ราคาข้าวตกต่ำ ข้าวชาวนา

การรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเกษตรกรออนไลน์ เช่น กลุ่มเกษตรอินทรีย์ กลุ่มวิถีเกษตรพอเพียง ฯลฯ เทคโนโลยีจึงกลายเป็น “เวทีใหม่” ในการต่อรอง ที่ชาวนาสามารถสร้างพื้นที่สาธารณะขึ้นเองได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาสื่อกระแสหลัก

3. การรวมกลุ่มและการเคลื่อนไหวทางสังคม

ชาวนาในหลายภูมิภาคได้รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มหรือเครือข่ายเพื่อแสดงพลังทางสังคม เช่น

- กลุ่มชาวนาในภาคอีสานที่รวมตัวกันเรียกร้องราคาข้าวที่เป็นธรรม และคัดค้านนโยบายที่ไม่เอื้อประโยชน์ต่อเกษตรกร
- การเคลื่อนไหวของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ในภาคเหนือ ที่ไม่เพียงผลิตอาหารปลอดภัย แต่ยังต่อรองกับรัฐในด้านนโยบายการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์
- เครือข่าย “เกษตรทางเลือก” ที่เน้นความยั่งยืนและความเป็นธรรมในระบบอาหาร ได้ใช้กิจกรรมรณรงค์ จัดตลาดนัดสีเขียว และผลักดันการมีส่วนร่วมในนโยบายท้องถิ่น

การเคลื่อนไหวเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ชาวนาไม่ใช่เพียง “แรงงานเกษตร” แต่เป็น “พลเมืองที่มีส่วนร่วม” ในการกำหนดทิศทางนโยบายและอนาคตของชุมชนตนเอง

4. การต่อรองผ่านการสร้างอัตลักษณ์ใหม่

นอกจากการเคลื่อนไหวภายนอก ชาวนายังใช้กลยุทธ์การสร้าง “อัตลักษณ์ใหม่” เพื่อยกระดับคุณค่าของตนเอง เช่น

- การนิยามตนเองว่าเป็น Smart Farmer หรือ ผู้ประกอบการเกษตร แทนคำว่า “ชาวนา”
- การใช้คำว่า “เกษตรกรรุ่นใหม่” เพื่อสื่อถึงการทำงานอย่างมีวิสัยทัศน์ เทคโนโลยี และการเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์
- การผลักดันแบรนด์ท้องถิ่น เช่น ข้าวหอมอินทรีจากชุมชน หรือผลไม้ปลอดสารที่เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวชุมชน

กระบวนการนี้คือการ “ต่อรองทางวาทกรรม” เพื่อเปลี่ยนภาพลักษณ์ของชาวนาและเพิ่มมูลค่าทางสังคมและเศรษฐกิจของตน

สรุปได้ว่า การต่อรองเชิงอำนาจของชาวนาไทยในยุคปัจจุบันไม่ได้อยู่ในรูปของการประท้วงหรือการเผชิญหน้ากับรัฐเท่านั้น หากแต่กระจายอยู่ในทุกมิติของชีวิต ตั้งแต่การเลือกเข้าร่วมหรือปฏิเสธนโยบาย การใช้สื่อใหม่เป็นพื้นที่ต่อรอง การรวมกลุ่มสร้างอำนาจ และการรื้อสร้างอัตลักษณ์ของตนเอง กระบวนการเหล่านี้สะท้อนถึงพลวัตของ “สังคมหลังชาวนา” (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2555) ที่ซึ่งชาวนาไทยไม่ใช่เพียงผู้ผลิต แต่เป็นผู้ต่อรองผู้กำหนด และผู้เปลี่ยนแปลงโลกของตนอย่างแยบยล

กรณีศึกษาการต่อรองของชาวนา

1. ชาวนาในภาคอีสาน: การเคลื่อนไหวเชิงโครงสร้างและการสร้างเครือข่ายระดับชาติ

ชาวนาในภาคอีสานมีประวัติศาสตร์ของการเคลื่อนไหวทางสังคมมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงวิกฤตราคาพืชผลตกต่ำ รัฐใช้มาตรการที่ไม่เป็นธรรม หรือเมื่อโครงการพัฒนาใดๆ กระทบต่อสิทธิในที่ดินของชาวนา กลุ่มชาวนาอีสานจึงได้รวมตัวกันเพื่อต่อรองกับรัฐผ่านกลไกต่างๆ เช่น สหพันธ์เกษตรกรภาคอีสาน (สกอ.) และต่อมา สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย กลายเป็นกลุ่มเครือข่ายระดับชาติที่เชื่อมโยงระหว่างเกษตรกรรายย่อยทั่วประเทศ เพื่อผลักดันนโยบายที่เป็นธรรมในด้านราคาข้าว ปู่ และการเข้าถึงทรัพยากร กลุ่มเหล่านี้ยังมีบทบาทในเวทีการเมืองภาคประชาชน เช่น การเข้าร่วมเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อคนจน (คปท.), เครือข่ายสลัม 4 ภาค, หรือแม้แต่ในเวทีระดับนานาชาติ เช่น World Forum for Food Sovereignty

ตัวอย่างการเคลื่อนไหวเชิงสัญลักษณ์ที่เป็นที่จดจำ คือ การเดินขบวน “พันก้าวเพื่อสิทธิในที่ดิน” เพื่อทวงถามการจัดสรรที่ดินทำกิน และเรียกร้องให้รัฐยอมรับ “ธนาคารที่ดินชุมชน” เป็นเครื่องมือกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรม ปรากฏการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชาวนาอีสานในการสร้าง “โครงสร้างการต่อรอง” ที่พ้นไปจากระดับหมู่บ้าน และขยายเป็นเครือข่ายเชิงนโยบายระดับชาติ

2. ชาวนาในภาคเหนือ: การต่อรองผ่านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจสีเขียว

ภาคเหนือของไทย โดยเฉพาะในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน พะเยา และน่าน มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อน “เศรษฐกิจสีเขียว” (Green Economy) ผ่านการทำเกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน และการเชื่อมโยงกับภาคการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ชาวนาหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านปางมะโอ, เครือข่าย

กลุ่มข้าวไร่ปลอดสารบ้านแม่ลำน้อย, หรือ กลุ่มวิถีพอเพียงแม่ทา ได้รวมตัวกันเพื่อผลิตอาหารปลอดภัยที่มีมูลค่าเพิ่ม และมีการขยายตลาดผ่านทั้งตลาดสีเขียว และช่องทางออนไลน์

การต่อรองของชาวนาเหล่านี้ไม่ใช่การเรียกร้องจากรัฐโดยตรงเสมอไป แต่เป็นการ “ลดการพึ่งพา” ตลาดกลางและกลไกทุนนิยม โดยการสร้าง “ระบบอาหารทางเลือก” ที่พวกเขาเป็นเจ้าของห่วงโซ่อุปทานเอง

นอกจากนี้ การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ร่วมกับการสร้างแบรนด์ เช่น “ข้าวลิ้มผัวอินทรีย์” หรือ “ข้าวกำล้นนา” เป็นกลยุทธ์ในการต่อรอง “วาทกรรม” ที่เปลี่ยนภาพลักษณ์ของชาวนา จากแรงงานเกษตรกรรมรายย่อย เป็นผู้ประกอบการทางวัฒนธรรมและสุขภาพ ความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เช่น มูลนิธิสายใยแผ่นดิน หรือสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (LDI) ยังทำให้กลุ่มชาวนาเข้าถึงทุน ความรู้ และนโยบายรัฐในเชิงลึกมากยิ่งขึ้น ชาวนาในภาคเหนือจึงแสดงให้เห็นถึงรูปแบบของ “การต่อรองโดยใช้ทุนวัฒนธรรมและทุนเครือข่าย” ซึ่งเป็นพลวัตใหม่ในสังคมหลังชาวนา

3. ข้อเปรียบเทียบระหว่างภาคอีสานและภาคเหนือ

มิติการต่อรอง	ภาคอีสาน	ภาคเหนือ
ลักษณะการเคลื่อนไหว	มวลชน เคลื่อนไหวเชิงโครงสร้าง	เครือข่ายกลุ่มเล็ก ยั่งยืน
ประเด็นหลัก	ราคาผลผลิต, สิทธิในที่ดิน	ความยั่งยืน, อัตลักษณ์อาหาร
กลไกการต่อรอง	เครือข่ายเกษตรกร, ม็อบ, สื่อรัฐ	ตลาดทางเลือก, แบรนด์, ความร่วมมือ NGO
อัตลักษณ์ชาวนา	นักต่อสู้ทางนโยบาย	ผู้ประกอบการวัฒนธรรม

สรุป

ชาวนาไทยในสังคมร่วมสมัยไม่ได้เป็นเพียงผู้ถูกระงับในระบบเศรษฐกิจและการเมืองเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทเชิงรุกในการต่อรองอำนาจผ่านวิถีชีวิต การปรับตัว และการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ การใช้แนวคิด “อาวุธของผู้อ่อนแอ” และ “สังคมหลังชาวนา” ช่วยให้เข้าใจการต่อรองเชิงอำนาจของชาวนาในบริบทสังคมร่วมสมัยได้ดียิ่งขึ้น ในบริบทของสังคมร่วมสมัย ชาวนาไทยมิได้เป็นเพียงผู้ถูกกำหนดโดยโครงสร้างเศรษฐกิจแบบทุนนิยมหรืออำนาจรัฐแบบรวมศูนย์ หากแต่ยังสามารถ “ต่อรอง” และ “แทรกแซง” โครงสร้างเหล่านั้นในรูปแบบที่หลากหลายและซับซ้อน ชาวนากลายเป็นผู้กระทำการ (agent) ที่มีอำนาจในการนิยามตนเอง และเลือกสรรแนวทางในการดำรงชีวิตในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

แนวคิด “อาวุธของผู้อ่อนแอ” ของ James C. Scott (1985) ช่วยให้เราเข้าใจการต่อต้านเชิงวัฒนธรรมของชาวนา เช่น การเฉื่อยชา การไม่เชื่อฟัง การนิทา หรือการพึ่งพาเครือข่ายไม่เป็นทางการ ซึ่งแม้จะเป็นการต่อต้านที่ไม่เปิดเผย แต่ก็เป็กลไกที่ชาวนาใช้ในการรักษาศักดิ์ศรีและอัตลักษณ์ของตนท่ามกลางอำนาจที่ไม่เท่าเทียม เป็นการแสดงออกถึง “อำนาจในชีวิตประจำวัน” (everyday resistance) ที่สอดแทรกอยู่ในมิติเล็ก ๆ ของความสัมพันธ์ทางสังคม ขณะเดียวกัน แนวคิด “สังคมหลังชาวนา” ของสมชัย ภัทรธนานันท์ (2555) ได้ขยายกรอบการมองชาวนาให้พ้นจากบทบาทดั้งเดิมที่ถูกติดกับพื้นที่ไร่นา โดยชี้ให้เห็นว่าชาวนาในปัจจุบันมีความหลากหลายทางอาชีพ อัตลักษณ์ และการดำรงชีวิต พวกเขาอาจเป็นผู้ประกอบการ นักเคลื่อนไหวแรงงาน พนักงานราชการ หรือสมาชิกเครือข่ายทางสังคมที่หลากหลาย การต่อรองจึงไม่จำกัดเฉพาะในตลาดการเกษตร หากแต่เกิดขึ้นในระบบนโยบาย การสื่อสารสาธารณะ และแม้แต่การผลิตวาทกรรมทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับ “ชาวนา” เอง

การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า อัตลักษณ์ของชาวนาไทยไม่ได้ตายตัว แต่ถูกประกอบสร้างขึ้นใหม่ตลอดเวลา ตามเงื่อนไขของรัฐ ทุน และชุมชน ซึ่งในกระบวนการนี้ ชาวนาได้ใช้กลยุทธ์ต่าง ๆ เช่น การรวมกลุ่มสร้างเครือข่าย, การผลิตอาหารปลอดภัย, การเคลื่อนไหวเชิงนโยบาย, หรือแม้แต่การสร้างแบรนด์ท้องถิ่น เพื่อสร้างอำนาจต่อรองที่มากขึ้น กล่าวได้ว่า ชาวนาไทยในศตวรรษที่ 21 คือพลเมืองทางการเมือง (political citizen) ซึ่งมีศักยภาพในการมีส่วนร่วมกับการเมืองภาคประชาชน (subaltern politics) และสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างในระดับชุมชนและสังคม แม้พวกเขาจะไม่ใช่ชนชั้นนำหรือกลุ่มอำนาจหลักของประเทศ แต่พลังของชาวนาในฐานะกลุ่มคนชายขอบ (marginalized actors) ได้ท้าทายระเบียบที่ครอบงำอยู่ และเสนอแนวทางใหม่ของการอยู่ร่วมกันในสังคมที่เท่าเทียมและยั่งยืนมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- จรัส สุวรรณมาลา. (2543). การเมืองภาคประชาชน: แนวคิดและกรณีศึกษา. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า.
- ชลิตา บัณฑุวงศ์. (2562). การเคลื่อนไหวของเกษตรกรรายย่อยในภาคเหนือ: พลังหญิงและการต่อรองทางวัฒนธรรม. วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. 37(1), 77–98.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (2548). ความรุนแรงที่มองไม่เห็น: อำนาจ วัฒนธรรม และการเมืองในชีวิตประจำวันในสันติวิธีในมุมมองของสังคมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิอมรินทร์พรินดีเอ็นดีพับลิชชิง.
- ธนพร วิจิษฐ์. (2563). เกษตรกรกับการสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์: กรณีศึกษาชาวนาอินทรีย์ในภาคอีสาน. วารสารนิเทศศาสตร์. 38(3), 45–68.
- ธนศร เจริญเมือง. (2544). การเมืองของชาวบ้าน: การต่อต้านแบบซ่อนเร้นในสังคมไทย. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2560). ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง: รวมบทความว่าด้วยความทรงจำและการต่อสู้เชิงวาทกรรมของชาวบ้าน. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เนตรดาว เถาวิล. (2556). ปฏิบัติการต่อรองของชาวนาไทยภายใต้ระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อป้อนตลาดโลก. วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา. 33(1), 14–35.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. (2549). การปฏิรูปภาคเกษตรไทย: ทางเลือกและทางรอด. วารสารเศรษฐกิจการเกษตร. 27(3), 1–25.
- ปิ่นตบแต่ง ป. (2561). ขบวนการชาวนาชาวนาไรในสังคมไทย: จากอดีตสู่ปัจจุบัน. วารสารวิจัยสังคมและปริทัศน์. 41(1), 1–50.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2555). การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในสังคมหลังชาวนาอีสาน. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 31(1), 1–25.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2555). สังคมหลังชาวนา. ใน สุริยันต์ ทองหนูเอียด และคณะ (บก.), สังคมชนบทไทย: พลวัตและความเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2556). การเมืองภาคพลเมือง: แนวคิดและกรณีศึกษา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.

- สมัชชาคนจน. (2564). ข้อเสนอเชิงนโยบายจากกลุ่มเกษตรกรและผู้ไร้ที่ดิน. มหานคร: มูลนิธิพัฒนาที่ดินเพื่อชุมชน.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2565). รายงานภาวะเศรษฐกิจการเกษตรไทยประจำปี 2565. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สุภัทรดิศว์ มงคลกุล. (2560). เกษตรกรยุคใหม่กับการตลาดออนไลน์: แนวโน้มและโอกาสในอนาคต. ศูนย์วิจัยเกษตรกรรมและนวัตกรรม, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศิริพร วิทย์อุดม. (2561). การปรับตัวของเกษตรกรไทยในยุคไทยแลนด์ 4.0. สถาบันคลังสมองของชาติ.
- Scott, J. C. (1985). Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance. Yale University Press.
- Walker, A. (2012). Thailand's Political Peasants: Power in the Modern Rural Economy. University of Wisconsin Press.